

पशु आरोग्य

पशु विज्ञान केन्द्र, लीमजेडा
आदिवासी संशोधन-व-तालीम केन्द्र
आणंद कृषि युनिवर्सिटी, हेवगट भारीया - 3८९ 3८0

મોટે ભાગે પશુઓમાં રોગચાળા વિષાણું-જીવાણું કે પરોપજીવી દ્વારા થાય છે. તેમાંય ચેપી રોગચાળા વિષાણું-જીવાણુંથી થાય છે. તેવી જ રીતે લોહીના પ્રજીવોથી થતા રોગચાળા પણ ખૂબ જ ગંભીર તથા જીવલેણ હોઈ, તેને પણ નજર અંદાજ કરી શકાય નહીં. પશુઓમાં થતા વિષાણુંજન્ય રોગોમાં મુખ્યત્વે બળિયા, હળકવા, ખરવા-મોવાસા છે. જ્યારે જીવાણું જન્ય રોગોમાં ગળસૂંઢો, કાળિયો તાવ (એન્થ્રેક્સ), ગાંઠીયો તાવ (બી.ક્યુ), ચેપી ગર્ભપાત (બ્રુસેલોસીસ), ક્ષય (ટ્યુબરક્યુલોસીસ) વગેરે છે અને પ્રજીવજન્ય રોગોમાં ચક્રી (બોવાઈનસરા અથવા ટ્રિપેનોઝોમીયાસીસ) થાઈલેરીયાસીસ, બબેસીયોસીસ, એનાપ્લાસમોસીસ વગેરે છે.

વિષાણુંજન્ય તથા જીવાણુંજન્ય રોગો સામે રોગપ્રતિકારક રસીઓ ઉપલબ્ધ છે. જ્યારે લોહીના પ્રજીવોમાં થાઈલેરીયાસીસ રોગ સિવાય અન્ય રોગો સામે રસીની શોધ થયેલ નથી કે ઉપલબ્ધ પણ નથી. તેવા સંગોમાં પ્રજીવોનો જેના દ્વારા ફેલાવો થાય છે તેવી ઈતરડી મુક્ત કર્યા પછી જ પશુ રહેઠાણ માટે કાળજી લેવાય તથા બહારથી લાવેલ પશુઓને ઈતરડી મુક્ત કર્યા પછી જ અન્ય પશુઓ સાથે રાખવામાં આવે તો આવા પ્રજીવજન્ય રોગોથી પશુઓને ભોગ બનતા અટકાવી શકાય. હવે ઈતરડી માટે તેના મારક ઈજેક્શનો પણ ખૂબ જ છુટથી વપરાવા લાગ્યા છે. રસીકરણની સફળતાનો આધાર ખાસ કરીને રોગચાળા વખતે સ્વચ્છતા જાળવવી તથા જે તે રોગચાળામાં જવાબદાર વિષાણું મુક્ત કરવા કારગત રસાયણોનો યોગ્ય માત્રામાં યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ પર વધારે રહે છે એટલે ચેપી રોગચાળાનો ઉપદ્રવ ન થાય કે ફેલાય તે માટે રસીકરણ યોગ્ય સમયે પુરતી માત્રામાં પુરતી કાળજી લઈ કરાય તે ઘણું જ અગત્યનું છે.

રસી મુકાવતી વખતે તથા મુકાવ્યા બાદ જાણવા જેવી બાબતો :

- છ માસથી નાના બચ્ચાને રસી મૂકવી નહિ.
- રસી મુખ્યત્વે ગરદાનના ભાગમાં ડાબી અથવા જમણી બાજુએ મુકવવામાં આવે છે. કેટલીક વખત પૂંછડાના મૂળમાં પણ મૂકી શકાય છે.
- રસી મૂકતી વખતે જો સોયમાંથી લોહી નીકળે તો રસી મુકવા માટે બીજા ભાગનો ઉપયોગ કરવો.
- રસી મુકાવ્યા બાદ તાત્કાલિક આવેલ સોજાને હાથથી મસળી નાંખવો જેથી તે ભાગ પર ગાંઠ થાય નહિ.
- રસીકરણ વ્યક્તિગત પશુઓ ધ્યાનમાં લઈ તેને પ્રમાણસર ડોઝમાં કરવું જોઈએ.
- રસી મુકાવ્યા બાદ રસીની મહત્તમ અસર ૨૧ દિવસ બાદ જોવા મળે છે. તેથી રોગચાળાની ઋતુ પહેલા સમયસર રસી મુકાવવી જોઈએ.
- રસીકરણ તેના યોગ્ય સમયે જ કરાવવું હિતાવહ છે.
- રસી મુકાવ્યા બાદ પશુને પાણી તથા ખોરાક આપી શકાય છે.
- રસીકરણ કરતાં પહેલા જે તે રસી માટે સુચના ધ્યાને લેવી જરૂરી છે.
- રસીકરણ સવારને સાંજના ઠંડા પહોરમાં કરવું બને તો આગોતરી રસીકરણ કાર્યક્રમની

જાણકારી આપવી તથા કૃમિનાશક દવા અપાય તે હિતાવહ છે.

- ગળસૂંઢાનો રોગ જે વિસ્તારમાં વારંવાર થતો હોય (એન્ડેમીક હોય) ત્યાં વર્ષમાં બે વખત રસીકરણ કરવું. પ્રથમવાર કર્યા બાદ ૫ થી ૬ માસ ફરી રસીકરણ કરવું.

પશુઓમાં રસીકરણ માટેનું સમયપત્રક

અ. નં.	રોગનું નામ	રસી	રસીનો ડોઝ તથા મુકવાની રીત	પ્રથમ ડોઝ	ફરી રસીકરણ	રોગ પ્રતિકારક અસરકારકતા
૧	ગળસૂંઢો (સાંકરડો)	એચ.એસ. રસી.	૫ મી.લી. ચામડી નીચે (સબકટ) ૩૦૦ કિ.ગ્રા. વજન સુધીના પશુમાં. ૧૦ મી.લી. ચામડી નીચે (સબકટ) ૩૦૦ કિ.ગ્રા. થી વધુ વજન વાળા પશુમાં	છ મહીનાની ઉંમરે	દર વર્ષે ચોમાસા પહેલાં. વારંવાર રોગગ્રસ્ત વિસ્તારમાં દર છ મહિને	૬ માસ
૨	કાળિયો તાવ (એન્થ્રેક્સ)	સ્પોર વેક્સીન	૧ મી.લી. ચામડી નીચે (સબકટ)	છ મહીનાની ઉંમરે	જ્યાં રોગચાળો થયો હોય ત્યાં સતત ત્રણ વર્ષ સુધી દર વર્ષે	૧ વર્ષ
૩	ગાંઠીયો તાવ (બ્લેક ક્વાટર્સ)	બી.ક્યુ. વેક્સીન	૫ મી.લી. ચામડી નીચે	છ મહીનાની ઉંમરે	દર વર્ષે ચોમાસા પૂર્વે જ્યાં રોગચાળા ઉપદ્રવ થતો હોય ત્યાં	૧ વર્ષ
૪	ચેપી ગર્ભપાત	કોટન સ્ટ્રેઈન-૧૯	૫ મી.લી. ચામડી નીચે	૯ માસ	ચેપી ગર્ભપ્રભાવિત વિસ્તારમાં ફક્ત ૪ થી ૯ માસની ઉંમરના માદા પશુઓમાં જ	જીવંત પર્યત
૫	ખરવા મોવાસા	એફ.એમ.ડી. (ટ્રાયવેલન્ટ) ઓઈલ એડજ્યુવન્ટ	૫ મી.લી. માસપેશી માં (ઈન્ટ્રામસ્ક્યુલર)	છ મહીનાની ઉંમરે	પ્રથમ બુસ્ટર ત્રણ મહિને પછી દર નવ મહિને	૯ માસ
૬	હડકવા	હળકવા વિરોધી રસી કુતરું કરડયા પછી	બનાવનાર કંપની સૂચના મુજબ ૧ મી.લી. ૦ દિવસે	કુતરું કરડયા પછી તુરત જ	કુતરું કરડયાનાં ત્રીજા, સાતમા, ચોદમા, ત્રીસમા ને નેવુ દિવસે	
		પ્રોફાયલેક્ટીક ફૂતરા માટે	૧ મી.લી. ચામડી નીચે કે માંસ પેશીમાં કંપનીની સલાહ મુજબ	૪ મહીના	દર વર્ષે	૧ વર્ષ
૭	થાઈલેરીયાસીસ	રક્ષા-વેક-ટી	૧ મી.લી. ચામડી નીચે	૪ મહીના	દર વર્ષે પરદેશી તથા સંકર જાનવરોમાં	૧ વર્ષ

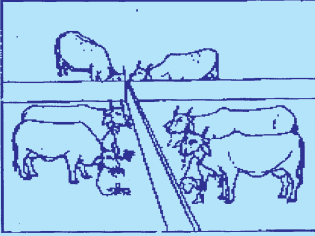
કાળિયો તાવ તથા બ્રુસેલોસીસ સંસર્ગજન્ય (ઝૂનોટીક), રોગ હોઈ રસીકરણમાં ખાસ કાળજી રાખવી. આ રોગોની રસીએ જીવત રસી હોઈ તથા સંસર્ગજન્ય રોગ હોઈ રસી મુકનારે રોગ રક્ષક આવરણોજેવા કે ગ્લોવ્સ એપ્રોન, ચશ્મા, ગમબુટ વિગેરે પહેરી રસીકરણ માટે એક વાડા જેવી રચના કરી તે સ્થળે જ રસીકરણ કરી રસીમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ તમામ સાધન-સામગ્રી ૧૦ ટકા કોસ્ટીક સોડા તથા ૧૫ થી ૨૦ ટકા ફોર્મોલીનથી સાફ કરે તથા જગ્યાએ તે જગ્યાએ છૂટથી છંટકાવ કરવો. રસીકરણ દરમિયાન રસીનું ટીપુ જમીન પર ઢોળાય નહી તેની ખૂબ જ કાળી લેવી

અને તે જગ્યાએ પેટ્રોલ છાંટી બાળી દેવી.

રસીકરણ કરવાથી રોગપ્રતિકારક શક્તિ પેદા થય તે માટે રસીની જાળવણી, ગુણવત્તા, નાશ પામવાની તારીખ, કેટલા તામપમાને જાળવી, કેવી રીતે આપવાની છે તેની જાણકારી પણ જરૂરી છે. જેથી સફળ રસીકરણ થકી રોગપ્રતીકારક શક્તિ પશુમાં પેદા કરવા નીચેના પરિબળોને પણ લક્ષમાં લેવા.

ચેપી રોગો અટકાવવા અંગે તકેદારીઓ :

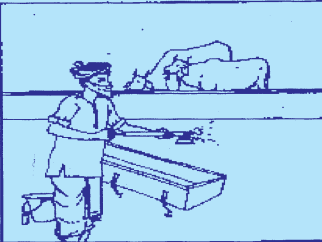
- (૧) રોગીષ્ટ પશુઓને અલગ રાખવા.
- (૨) રોગીષ્ટ પશુઓની સારવારના પગલા લેવા.
- (૩) રોગના ચોક્કસ નિદાન માટે પશુ ચિકિત્સકની સલાહ લેવી.
- (૪) રોગીષ્ટ જાનવરને ગામને હવાડે (તળાવે) પાણી ન પાતાં અલગ અલગ ડોલમાં પાણી પાવું.
- (૫) રોગ સામે રસી મુકાવવી. રોગ ફાટી નીકળ્યા પછી રસી મુકાવવા કરતા પ્રચલિત રોગ સામે પહેલેથી જ રસી મુકાવવાની વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી છે.
- (૬) ખરવા-મોવાસા જેવા રોગમાં સામુહિક સારવાર માટે ૨ લીટર લાંબો ૧.૨૫ મીટર પહોળો અને ૨૦ સે.મી. ઉંડો ખાડો કરવો અને તે વિષાણું નાશ દવા (૪ ટકા ધોવાના દ્રાવણ) થી ભરવો અને તેમાંથી ઢોરને પસાર કરવાં.
- (૭) મૃત્યુ પામેલા પશુને ચીરવાને બદલે તેને બાળી અથવા તો ઉંડા ખાડામાં યુનો અને મીઠું નાંખી દાટી દેવું.

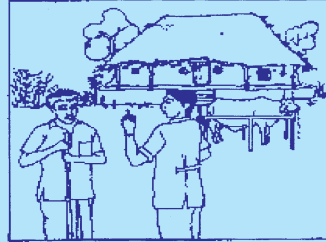
નિરોગી, શંકાસ્પદ અને ચેપી એમ ત્રણ પ્રકારના પશુઓને અલગ-અલગ રાખવા.

ચેપથી ભરણ પામેલા પશુઓને બાળવા અથવા તેમના ઉપર યુનો અને મીઠું ભભરાવી ઉંડા દાટવા.

પશુઓનાં કોઢમાં અને વાડામાં જંતુનાશક દવાનો છંટકાવ કરવો.

ચેપની શંકા લાગતા તુરતજ પશુ ટાકતરને ખબર આપવી અને તેમની સલાહ પ્રમાણે વર્તવું

ડો. સફી વહોરા

સહ પ્રાધ્યાપક, પશુ વિજ્ઞાન કેન્દ્ર, આ.કૃ.યુ. દેવગઢભારીયા